

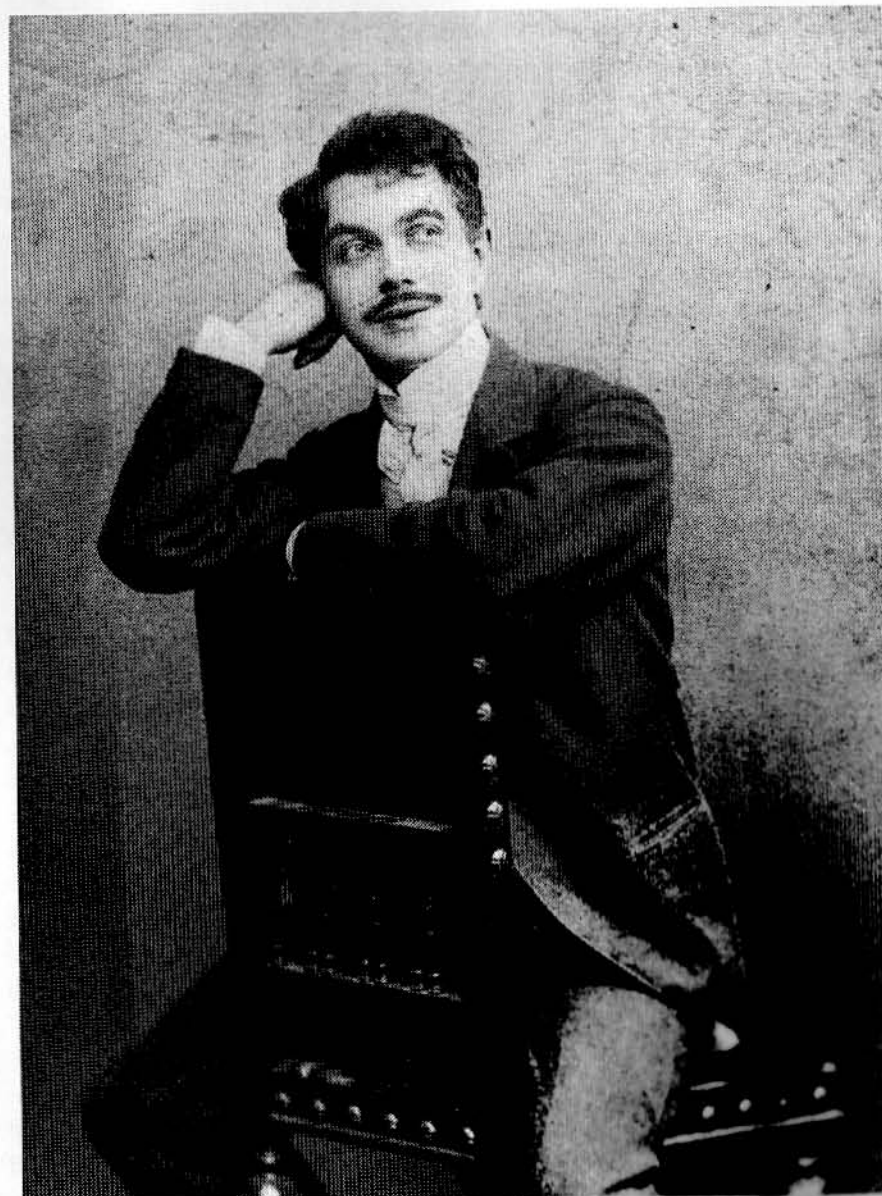
Max Einfeld

Den store kjærligheten i Herman Bangs liv

Raimund Wolfert

Det var ikke bare ved Max Reinhardts teatre i Berlin at skuespilleren Max Einfeld kunne feire suksesser i begynnelsen av dette århundret. De tyske scene- og teateralmanakkene fra århundreskiftet dokumenterer flere av hans engagementer i byer som Breslau (Wroclaw), Düsseldorf, Leipzig, London og New York. Han spilte sammen med Tilla Durieux, Gertrud Eysoldt, Josef Kainz, Alexander Moissi og Rudolf Rittner - for bare å nevne noen av dem som i denne tiden ble ansett for å være de største i sitt metier i det tyskspråklige område. Likevel er Max Einfeld så godt som glemt i dag. Fortsatt et begrep er hans navn kanskje bare for litteraturskere som har nærmere kjennskap til Herman Bangs liv og virke. Skuespilleren var den store kjærligheten i den danske dikterens liv. Sammen med Max Einfeld opplevde Bang den sannsynligvis mest ubesvæerte og lykkeligste tiden i hele sitt voksne liv; sammen med ham levde han i det eneste homoseksuelle kjærlighetsforholdet som han også hadde planlagt skulle vare i lengre tid. Som følge av dette har Einfeld etterlatt seg mangfoldige spor i Bangs verk.

Dansken tilegnet ham ikke bare fortellingen "En Berliner". Han lot ham også opptre som "blondlokket Don Carlos" i novelletten "Madame Metz" og gjorde ham til en omsvermet, men navnløs stjerne i skissen "Sulkowsky-Theatret". Dessuten besverget han lykken de hadde opplevd sammen samt dens forgjengelighet i samlingen *Digte og kalte* "det unge blod" som i romanen *Tine* faller i den tysk-danske krigen, etter Einfelds borgerlige navn: løytnant Max Appel. Ytterligere samsvar kunne spores. Således kan det for eksempel også anses for å være en reminiscens av Bang om den tidligere elskede at den talenterte, men troløse unge mannen som har gitt navn til Bangs aldersverk *Mikaël*, ble født i Praha - byen som lot Bang og Einfeld leve sin kjærlighet til hverandre.

Max Einfeld.

Romanen, som kom ut i 1904 og som forfatteren selv betraktet som sitt hovedverk, er det eneste skjønnlitterære verket i hvilket Bang mer eller mindre åpent vier seg til et homoerotisk forhold. Men i likhet med den tidligere sam-

lingen *Digte* taler også *Mikaël* fremfor alt om den ene store og sanne kjærlighetens skipbrudd og den ødeleggende tomheten den etterlater seg.

Herman Bang og Max Eisfeld ble kjent med hverandre i Meiningen (i dagens Thüringen) i januar 1886. Interessen for teatret førte dem sammen. 28 år gammel var Bang bare noen uker tidligere kommet fra København til Berlin for å etablere seg som journalist og for å gjøre noe for den skandinaviske scenekunsten i Tyskland. Men hans opphold i den tyske rikshovedstaden endte allerede kort tid senere med oppstyr: 13. januar 1886 ble Bang utvist av Berlin etter at de prøyssiske myndighetene hadde fått vite om et av hans reisebrev. Dette brevet var kommet ut i den norske dagsavisen *Bergens Tidende* høsten 1885 og inneholdt formentlig nedsettende ytringer om den 86 år gamle tyske keiser Wilhelm I. og hans familie. Bang flyktet deretter til Sachsen-Meiningen hvorfra han håpet å kunne stemme Berlin forsonlig igjen. Her ville han fortsette sine teaterstudier og arbeide sammen med "teaterhertugen" Georg II. som ledet det berømte hoffteatret i Meiningen, og hans kone, skuespillerinnen Ellen Franz.

Max Eisfeld alias Appel var da 22 år gammel. I Meiningen var han bare kort tid før blitt engagert som skuespiller for teatersesongen 1886. 14. februar 1863 ble han født som andre barnet til kjøpmannen Carl Friedrich Wilhelm Appel og hans kone Anna Louise Charlotte Wilhelmine i Rathenow i Brandenburg, en småby som på dette tidspunktet telte ca. 7.000 innbyggere og lå 65 km vest for Berlin. I Rathenow hadde predikanten J. H. A. Duncker fått privilegiet til å drive en optisk industribedrift i 1801, og med denne hadde han lagt grunnsteinen for den industrielle produksjonen av optiske instrumenter i Tyskland. Også Max Appels far var beskjeftiget i den optiske industrien. Sammen med F. Jungnickel satte han i 1872 firmaet Jungnickel & Appel ut i livet, og i begynnelsen av 1886 grunnla han under eget navn en ny optisk bedrift. Den satte han opp på en selververvet tomt. Familien Appel hørte altså til det bærende borgerskapet i hjembyen som senest siden 1850-årene befant seg i et stadig oppsving. Max Appel valgte likevel en ukonvensjonell livsvei: så langt det lar seg dokumentere, hadde han sin første opptreden ved hoffteatret i Meiningen 13. desember 1885. Her var han medlem av det yngre koret i Friedrich von Schillers "Bruden fra Messina". De første teatererfaringene hadde han samlet som inspisient ved Vereinigte Theater i Langensalza-Suhl bare året før. Men allerede i denne posisjonen hadde han tatt i bruk kunstnernavnet Eisfeld, og det skulle han bibeholde hele livet ut - selv om det i dag kan spores forskjellige skrivemåter. Formene Eiβfeld, Eisfeldt og Eiβfeldt er også dokumentert. Navnevalget kan likevel ikke tolkes som belegg på splid mellom den unge mannen og familien hans. Et blikk i døperregisteret i Rathenow røper at Max (Gustav) Eisfelds mor var født Eisfeld.¹

Det er ikke kjent hvordan og når nøyaktig Herman Bang og Max Eisfeld ble

Herman Bang.

kjent med hverandre. I brevene fra denne tiden tidde Bang fullstendig om det nye bekjentskapet. Det første skrivet fra hotell "Erbrprinz" i Meiningen som han stilte til sin dikterkollega og venn Peter Nansen (1861-1918) i København, avsluttet han med de utvetydige ordene: "Her er stille og græseligt"², og fortsatt den 20. januar 1886 klaget han overfor vennen at han ikke hadde snakket med noe menneske på en hel uke. Men antakeligvis hadde Bang sett Eisfeld allerede i oppsetningen av Heinrich von Kleists "Hermannslaget" som ble vist 17. januar 1886. Dette skuespillet nevner han også i essayet "Meiningerne".³ Eisfeld opptrådte i stykket som Gueltar. Når det gjelder de følgende ukene av Bangs opphold i Meiningen, er bare fire ytterligere opptredener til skuespilleren dokumentert: 22. januar 1886 var han løytnant von Mallwitz i Karl Jaenickes "Kong Drosselbart" og 24. januar Meyer von Sarnen i Schillers "Wilhelm Tell". 31. januar opptrådte han som Messala i William Shakespeares "Julius Caesar" og 16. februar, to dager etter sin 23. bursdag, som Portias tjener Stephano i Shakespeares "Kjøpmannen i Venezia". De fleste av disse oppsetningene har Bang etter all formodning sett, for i essayet om scenen i Meiningen gikk han også inn på dem. Eisfeld selv fikk ikke noen særskilt omtale her, men det kan være forståelig nok på grunn av hans underordnede roller. Bang la i "Meiningerne" også mer vekt på hertugen Georg II.'s "genialitet" som dramaturg og scenearrangør. Hva skuespillet angår, var det bare karakterskuespilleren Ernst von Possarts "menneskelige kunst" som han fant bemerkelsesverdig. Possart (1841-1921) hadde i rollen som Shylock et gjestespill i Meiningen, og i Bangs øyne ble Shakespeares drama vekket til live kun gjennom hans intensitet og

autentisitet. Med henblikk til det øvrige skuespiller-ensemblet konstaterte Bang skuffet:

Man møder i Meiningen de samme Masker som andensteds. Man hører samme Fraser sendt ud over Sufflørkassen med nøje de samme Betoninger. Fabrikmæssigheden i Uddannelsen og Maskinmæssigheden i Professionen gør tyske Skuespillere saare lige og lige dygrige.⁴

Bare noen uker senere skulle Eisfelds skuespillkunst presentere seg helt annerledes i Bangs skrifter. De ble innrømmet en sentral plass i danskens artikler og fortellinger fra Wien. For 19. februar 1886 ble Bang på grunn av det allerede nevnte reisebrevet om den tyske keiserfamilien også utvist av Sachsen-Meiningen, og han flyktet via München til Wien. Max Eisfeld, som 28. mars 1886 påviselig siste gang sto på scenen i Meiningen, fulgte senere etter ham. En nøyaktig dato for den fornyede sammenkomsten til de to lar seg ikke finne ut. Men det står klart at Bang og Eisfeld tilbrakte flere uker sammen i den østerrikske hovedstaden. En stund delte de til og med en leilighet i bydelen Hernals. Om våren besøkte de to vennene flere ganger det fyrstlige Sulkowsky-privatteatret, et lite forsøksteater i Wiens forstad Matzleinsdorf. Her hadde en teaterelsker fra den østerrikske provinsen etablert sin egen teaterskole hvor det ble gitt offentlige oppsetninger av klassiske stykker to til tre ganger i uken. Elevene besatte alle rollene selv og ervervet seg slik de første sceneerfaringene allerede før de hadde avsluttet utdanningen. Ved Sulkowsky-teatret sto forøvrig også Max Reinhardt på en scene for første gang i 1890, og i tillegg til skuespilleren Emmerich Robert debuterte også Josef Kainz her. Også Max Eisfeld opptrådte på privatteatret, men han gjorde det - etter Bangs ytringer å dømme - heller som gjest enn som elev. Det er til og med tenkelig at hans engagement her var blitt til først etter Bangs initiativ. Denne talte senere ofte for at rutinerte kunstnere skulle være med på elevforestillinger for å utfordre de framtidige kollegene. Men hvordan det enn var, kveldene på Sulkowsky-teatret skaffet Herman Bang så mye glede at han senere regnet dem blant de lykkeligste i hele sitt liv.⁵

I skissen "Sulkowsky-Theatret" forteller Bang hvordan teaterensemblet kommer sammen i en kneipe i nærheten for å snakke om de forestående prøvene til Schillers "Don Carlos". Blant troppens overmodige løssloppenhet er det bare en som stikker seg ut: den forøvrig navnløse "Hr. Carlos fra Meiningen". Han blir presentert som en 23 år ung skuespiller,

der er rejst til Wien for at gennemspille sit Repertoire. Han er Nordtysker - saa blond, som de andre er sorte, af et stille Væsen og med en Stemme, der er vag og ganske blid. Han sidder tavs lidt for sig selv i en Krog, korrekt i sin stive Berlinerdragt - Berlin, hvor alle Skræddere syer for Militær og overalt bevarer som en Mindelse om Uniformsnittet - en Type paa de unge Skuespillere, hvis Ærgerrighed er at skjule deres Métier.⁶

"Hr. Carlos" er en følsom ung mann som kommer fra velstående forhold og som er like full av medfølelse for sine nødlidende medmennesker som for enhver annen kreatur. Han sørger til og med for at noen endelig vanner den forsømte eføyen som står i kneipen. Han eier en viss "smertelig og indolent Tungsindighed"⁷, og den legger han bare av når han forteller om utdanningen ved hoffteatret i Meiningen; under store besværligheter har han her innøvd rollen som Arnold von Melchthal i Schillers "Wilhelm Tell", sier han.

Trass i eller kanskje heller på grunn av hans stille og medfølende vesen og hans profesjonelle beskjedenhet henger skuespiller-elevene i Wien som fortryllet ved hans lepper, og allerede samme kvelden har han funnet en ny venn i "lille Binder", en skuespillerkollega som for anledningen ikke kan spille Don Carlos, men må gi seg fornøyd med greve Lerma - "unge Elskeres laveste, elendigste Rolle". "De må vite, jeg er glad i Dem"⁸ (i originalen på tysk), bekjenner Binder da de to tar avskjed med hverandre. "Og jeg i Dem", svarer hans motmann kort men bestemt.

Ellers viser "Hr. Carlos" seg som en skuespiller som er vant til større utfordringer. Under de forestående prøvene er han således den eneste som bare sjelden blir korrigeret. Utover det er den blyge unge mannen utstyrt med alle tenkelige fortrinn: i infantens lyseblå jakke virker han "besynderlig spædt og sart". Han er "noe for de ungarske konene" (i originalen på tysk), kommenterer professoren anerkjennende, og sine vers sier han "som en tungsindig Klage, med vemodig Dysterhed, som om de kun blev hviskede sagte"¹⁰ slik at hans nye venn Binder som står fortryllet i kulissene, får tårer i øynene. "I ham mødtes - syntes det - nordtysk Sværmeri med Sydlændingenes Utaalmodighed. Den milde Egenart hos Philips Søn virkede som Race"¹¹, lyder den entusiastiske fortellerkommentaren. Publikum som hadde møtt opp under oppsetningen i Sulkowsky-teatret for å se en levende gjest fra et tysk hoffteater, var formodentlig såre fornøyd.

Et liknende bilde av en Don-Carlos-interpreters vinnende art utformet Herman Bang i den vemodige novellen "Madame Metz" fra 1888. Denne novellen betegnet han som "en lille Erindring fra Wien".¹² Madame Metz er faktotumet på Sulkowsky-teatret. Før skal hun ha vært primadonna i Klagenfurt, nå sørger hun som "altmuligmann" - som forsøksteatrets suffløse, kassadame, revisitkone, vaskekone og frisør - oppofrende for sin families underhold. I grunnen er det ingen som kjenner henne nærmere, bare ryktet om "Metz' siste kjærlighet" går fortsatt sin runde: noen år tidligere skal en "blondlöklet Carlos" ved navn Appel ha rørt henne i de grader til tårer mens hun satt i sufflørkassen at hun den siste kvelden, før han tiltrådte i sitt første engagement, foræret ham en eske med fjær - til hans baretter og hjelmer.

En litt annerledes Max Appel viser den sentimentale fortellingen "En Berli-

ner" fra 1886. Fortellingen er det eneste verket Herman Bang eksplisitt har tilegnet Max Eisfeld.¹³ Her kommer Appel ikke som skuespiller til syne, men som en sørgende mann på 32 år. Hans ungdoms venn Bruno Felsen ble gravlagt bare dagen før. I en eneste, monologaktig samtale beretter Appel overfor vennen Rudolf Stein på Café Bauer i Berlin om den triste skjebnen til musikk læreren Felsen. Han er berlineren som har gitt fortellingen dens tittel. For Felsen hadde, som Appel sier, bare én lidenskap - og han døde av den: en grenseløs kjærlighet til hjembyen Berlin. I ungdomstiden kunne Felsen og Appel fortsatt la seg drive gjennom byens gater dag etter dag. Imens lot de seg begeistre av de nye bygningene, forretninger og alle de små skjønnhetene de fant på sine veier. Det var på den tid da Berlin vokste fram til en staselig storby. Men mens Appel snart viet seg til sine studier og de to vennene midlertidig mistet hverandre ut av syne, fant Felsen seg en dag igjen i den saksiske provinsen hvor han begynte å fortæres av lengselen etter den glitrende byen. Han tydde nå ofte til alkoholen slik at tilbakekomsten til Berlin, som han innledet for sent, ikke kunne stanse hans truende forfall. Han lyktes ikke mer i å finne fotfeste her. Et halvt år senere ble han sengeliggende og kunne, da hans følelser for den "store, mektige by" blusset opp en siste gang, bare en eneste gang til kjøre sammen med Appel i en hestedrosje gjennom Berlins gater. Kort tid senere døde Felsen.

Riktignok fremstår Max Appel, som synes å være den eneste som forble trofast mot ungdomsvennen, bare som svak kontur i teksten. Han viser seg imidlertid som en hengiven og pålitelig ung mann som betrakter det som en selvfølgelig vennetjeneste ikke bare å følge Bruno Felsen frem til dødens time, men også å overta gjelden til den døde på Café Bauer.

Det spør i hvilken grad uttalelsene om den "blyge, blondlukkete Max Appel" i Bangs skjønnlitterære tekster kan anses som ytringer om den reale Max Eisfeld. I dag kan det bare formodes at for eksempel fortellingen "En Berliner" hadde en autentisk bakgrunn og at Eisfeld hadde relasjoner til den tyske rikshovedstaden. De fremragende egenskapene - tungsinn, følsomhet, hengivenhet og generøsitet i pengesaker -, som Bang attesterte ham, var imidlertid egenskaper som også denne selv utmerket seg med eller i hvert fall også gjorde krav på. I annet henseende har Bang tydeligvis idealisert den elskede. Det er fullt mulig at Eisfeld i rollen som Don Carlos ved Sulkowsky-teatret gjorde sterkt inntrykk på Bang og andre. Men ifølge arkivdokumentene i Meiningen har han aldri innøvd Schillers Melchthal, og i det hele tatt kan profesjonaliteten til den unge skuespilleren i midten av 1886 neppe ha vært så stor som skildret. På den tid hadde han jo ikke mer enn to års teatererfaring, og hva Eisfelds innsats som Don Carlos angår, så dømte kritikeren Alfred Klaar i avisen Bohemia trolig sakligere - og mer nyansert. I sin omtale av en oppsetning av *Don Carlos* i Praha fra høsten samme året viet Klaar seg utførligst til den unge debutanten

som man trodde man ikke kunne tiltro å bære en kveldsforestilling og som derfor bare fikk lov til å bestri en ettermiddagsforestilling - en forestilling som Klaar forøvrig i sin helhet betegnet som "misgrep". Kritikeren roste ordrikt det naturlige, friske og originale i skuespillerens presentasjon og gjorde anerkjennende oppmerksom på det store potensialet i Eisfelds kunst. Men han klandret også det uferdige og utilstrekkelige i hans spill:

Forøvrig kan denne debutanten, herr Max Eisfeld, [...] selvfølgelig ikke gjøres ansvarlig for denne ettermiddagens Don-Carlos-slaktestefest [...]. I det hele tatt må denne elsklingen og infanten som i et slags spilleraseri hopper på scenen med begge føttene, så avgjort tas på alvor med sin skjønn iver og dyktige forståelse. Fortsatt mangler betingelsene for en moden presentasjon; organet har ingen full kjerne, taletonen ingen riktig spennvidde. Men trass i all den ungdommelige skjørheten og kantetheten i spillet sto det frem avgjorte fortrinn som allerede i dag kan gjøre krav på en begrenset gyldighet og som kanskje kan love herr Eisfeld - under forutsetning av megen flid - en liknende utvikling som den de moderne realistiske elskere, Kainz og Malkowsky fremfor noen, har gjennomgått. Jeg gjør da selvfølgelig bare oppmerksom på den høyden herr Eisfeld kan nå frem til. Det som interesserte ved skuespillerens Don-Carlos-forsøk, var oppfatningens kyske friskhet og sansen for det naturlige. Herr Eisfeld holdt seg ikke til notene som diktningens tekst er bygd på; man kunne se og høre på ham at han inni seg hadde gjennomarbeidet hver scene oppriktig og at det da ikke var teaterintrykket, men forestillingen om den naturlige situasjonen som var avgjørende for ham. Slik kom originalitet til syne, og det var vinnende for den unge mannen, så uferdig hans kunstneriske utdanning enn er, så ofte hans organ enn splintrer og brister i affekten, så ofte bevegelsen trass i all den ungdommelige kjekkheden fortsatt ligger i ubetydelighetens bann. Ja, i visse scener, hvor dikteren selv har lagt an på å kjennetegne karakteren i dens umodenhet, som f.eks. i den første samtalen med Phillip, sa nettopp denne Don Carlos med sitt stenk av gutteaktighet mer enn mang en dyktig og bare dyktig skuespiller i rollen. I andre scener, som f.eks. i fengselsscenen dominerte visst det utilstrekkelige ved hans uskolerte midler. Men den riktige intensjonen var ingensteds å ta feil av og kom spesielt i enkelte sceners naturlighet behagelig frem; særlig i samtalen med fru Eboli, hvor hr. Eisfeld - i motsetning til mange skuespillere som lar seg villedes av ytre patos - holdt fast ved en viss nøkternhet i uttrykket; men også i den konversasjonelle måten dialogen med Alba ble begynt på. I hvert fall må det holdes øye med hr. Eisfelds talent, og dette må med aktsomhet og omhu styrkes til fordel for skuespillkunsten, men hittil har de suksessfulle Don-Carlos-interpretasjoners tid ikke kommet for skuespilleren.¹⁴

Inntil tiden med de suksessfulle presentasjonene innfant seg for Eisfeld, skulle det fortsatt gå mange år.

Oppholdet i Wien betydde for Bang og Eisfeld uten tvil en tid av relativ lykke, men dagene og ukene i den østerrikske hovedstaden ble også overskygget av ubehagelige hendelser. For allerede 27. februar 1886 var Bangs beryktete reisebrev fra høsten 1885 blitt ettertrykt i den tyskspråklige avisen *Die Freiheit* (om enn i en sterkt bearbejdet versjon). Det førte til at Bang som man nå holdt for å være sosialist, og hans ledsager sto under permanent overvåking av politiet

i Wien. Denne bidro trolig også til at de to vennene forlot byen allerede sommeren 1886 og slo seg ned i Praha. Onsdag, 28. juli ankom de her og tok losji i byens beste hotell, "Blauer Stern". Men allerede neste helg forlot de det dyre hotellet og flyttet til et billig pensjonat i Kgl. Vinberg 192, dagens Balbinova 14, ikke langt fra Wenselsplassen.

Når det gjelder de to utlendingenes registrering ved politiet i Praha, så var den i begynnelsen trolig bare en formell sak. Men på den tid fikk Prahas politidirektør Franz Ritter von Stejskal også et fortrolig brev fra politipresidiet i Wien datert 31. juli 1886. Dette brevet inneholdt opplysninger om Bangs reisebrev i *Bergens Tidende* og ettertrykket i *Die Freiheit*.¹⁵ Bangs yringer fra høsten 1885 tilla man her "forbrytersk kvalitet", og Bang selv beskrev man som et "stridsløst, pralerisk og arrogant menneske". Ifølge brevet skal Bang ha forlatt Wien allerede 25. juni [sic!] hvor han i det siste skal ha bodd "i felleskap med en ung, angivelig skuespiller ved navn Max Appel, kalt Eisfeld". Som allerede de hyppige boligskiftene i Wien tidligere skulle også danskens siste boligskifte tilsynelatende være grunnet "i hans prekjære finansielle situasjon

Herman Bang. Karikatur av Valdemar Møller.

siden han på et sted ble skyldig husleien på 40 fl og neppe rår over mer enn de klær han har på kroppen." Det siste, så dramatisk det enn høres ut, var sannsynligvis sant - i hvert fall når det gjelder Bangs første uker i Wien, for i februar hadde han måttet forlate Meiningen hals over hode og dermed også halvparten av sin garderobe for en ubetalt hotellregning. Det opplyste Bangs biograf Harry Jacobsen senere om. Om forholdet mellom Bang og Eisfeld het det i brevet fra Wien:

Man har hørt forskjellige forlydender ifølge hvilke Bang misbruker Appel til naturstridige utruktsakter, men etterforskningen er blitt ført så fortrolig at det ikke kunne finnes holdepunkter for å gripe inn.

Som det videre het, hadde politiet i Wien fått ordre om "å skaffe seg opplysninger om formålet med Herman Bangs opphold i byen og i påvente av resultat ta de nødvendige skritt mot ham." Men siden dansken allerede hadde forlatt byen, ba man nå kollegene i Praha om å opplyse om han "var oppdaget i Praha, henholdsvis hvilke forordninger som var blitt tatt i forbindelse med ham."

Heldigvis viste politiet i Praha seg trass i dette forvarset mindre mistroisk overfor Bang og Eisfeld enn kollegene i Wien gjorde. Riktignok registrerte en oppmerksom politiassistent i Praha allerede 1. august internt at de to hadde hatt midlertidig losji på hotell "Blauer Stern". Etter et forhør av de to vennene 7. august har man antakeligvis også innledet hemmelig overvåking. Men overvåkingen har, i tilfelle den overhodet fant sted, regelmessig og over lengre tid, ikke ført fram til noe resultat. Tilsynelatende holdt man de to utlendingene til gode at de levde i åpensynlig ordnede forhold. Mens Bang skrev på novellsamlingen *Stille Eksistenser* og storbyromanen *Stuk* samt forfattet korrespondanser for forskjellige nordiske aviser og tidsskrifter, hadde Eisfeld begynt som volontør ved Kgl. Deutsches Landestheater i byen. At de to mennene imens levde sammen, synes ikke å ha vært noen anledning til forsterket mistillit fra politiets side i Praha.

Bang selv informerte sin diktervenn Peter Nansen i København i dramatiske vendinger om politiforhøret: "Igaar modtog jeg Opfordring til at møde for Politiet", skrev han en dag "efter halvanden Times Krydsforhør, hvor man udspurgte mig om hele mit Liv, og hvor jeg maatte opgive alle mine Forbindelser".¹⁶ Ifølge politiprotokollen (som i tillegg til det fortrolige brevet fra Wien, de to vennenes anmeldelsesblanketter på hotell "Blauer Stern", en besvarelse til politipresidiet i Wien fra 16. august 1886 samt en avslutningsrapport og enkelte notiser fra politiet i Praha fortsatt finnes i det tsjekkiske sentralarkivet) fortonet saken seg mye mer nøktern. Bang forklarte i forhøret ikke helt sannferdig at han var kommet fra Praha til Wien "tirsdag for 8 dager siden" - "utelukkende

for å fortsette min forfattervirksomhet".¹⁷ Av sine forleggere fikk han - og her var han ikke helt sannferdig heller - et ukjent honorar på gjennomsnittlig 300 florin i posten; uttalelsene fra politiet i Wien om hans elendige finansielle forhold hadde han dermed trolig avkreftet. Om forholdet til Eisfeld sa Bang bare at han "ble kjent med denne i januar d.å. i Meiningen". Forøvrig hevdet han at Eisfeld oversatte hans "danske noveller og overhodet fra dansk til tysk." Men selv om Eisfeld bekreftet dette i forhørets videre forløp, kan denne påstanden neppe ha stått i overensstemmelse med sannheten heller. Til dags dato er det ikke kjent noen oversettelser av den unge tyskeren, og det må betvivles om han behersket mer enn bare noen få ord av det danske språket.

I sin del av forhøret meddelte Eisfeld kun det mest nødvendige om seg selv: "Jeg er forsynt med berettigelseskriv til ettårs frivillig tjeneste utstedt av den kgl. undersøkelseskommisjon for ettårs frivillige i Berlin 22. januar 1883." Ettårs-frivillig-tjenesten (en privilegert form for militærtjenesten i det tyske riket med forkortet aktiv tjenestetid som blant annet forutsatte et bevis for en høyere skoleutdanning) hadde Eisfeld følgelig ikke avlagt ennå. Men den korte henvisningen til berettigelseskrivet av den "angivelige skuespilleren" var sikkert et kraftig argument overfor et skeptisk politi. Videre sa Eisfeld i forhøret: "Jeg er engasert ved det kgl. tyske teatret i Praha ifølge kontrakt av 7. juli 1886 mot en årsgasje på 1 800 fl. Foreløpig er jeg dog volontør til slutten av desember 1886." I denne sammenheng innrømmet han: "For tiden blir jeg understøttet av Bang, vi holder hus sammen." En håndskriftlig notis på baksiden av Eisfelds anmeldelsesblankett på hotell "Blauer Stern" bekrefter dette indirekte. Her heter det at skuespilleren foreløpig er "volontær uten gasje", men "fra 1.1.87 trer han i gasje på 75 f. om måneden". Det er imidlertid ikke tale om noen årsgasje på 1 800 florin her. Dessverre er Eisfelds kontrakt ved den tyske scenen i Praha ikke bevart. Det kan således ikke sies om den virkelig var blitt utstedt 7. juli 1886, tre uker før Bang og Eisfeld personlig ankom Praha.

Trass i alle forsøkene fra politiet i Wien og Praha på å få vite "muligt og umuligt"¹⁸ om Bang, som denne kalte det overfor Nansen, er det bare lite som er kjent om Bang og Eisfelds livsførsel og deres forhold til hverandre. Når det gjelder det siste er det kun dikterens brev og hans skjønnlitterære og journalistiske tekster som kan gi opplysninger. Men det kan betraktes som sikkert at de to vennene både i Wien og Praha forføyde over bare små midler og at Bang slet med en dårlig helse. Deres vertskone i Praha for eksempel måtte - som Bang skildrer det i den lystig-venomdige fortellingen "En Juleaften i det Fremmede" - forsyne dem med tsjekkisk karpe til jul fordi de selv ikke engang hadde råd til et lite juletre.

"En Juleaften i det Fremmede" handler om festforberedelsene til to navnløse menn som bor på et pensjonat i Praha. Jeg-fortelleren arbeider som Bang selv

for diverse avisføljetonger i fem forskjellige land, hans venn er maler. Han - lett gjenkjennelig som poetisk gestaltet Max Eisfeld - kommer fra regionen Brandenburg i Prøyssen og tjener sine penger med heller fordringsløse bilder av sigøynere. I Berlin har han et fast marked. Med familien har han tilsynelatende ikke noen kontakt lenger. Begge mennene er ikke akkurat bortskjemte når det gjelder inntekter, men vinterens plutselige frambrott med sterkt snøfall har nå også umuliggjort de bittert trengte postanvisningene fra utlandet. I denne situasjonen beretter maleren om sin barndoms lykkelige julefester i familiens krets og om de senere ensomme julekveldene i Berlin hvor han alene ruslet gjennom storbyens tomme gater. Føljetongisten vinner slik den innsikten at det i livet som oftest går nedoverbakke. Men mot all forventning blir julefesten til de to mennene vellykket takket være vertsparets hjelpende hånd. Og følgende morgen inntreffer til og med de etterlengtede pengeanvisningene så føljetongisten og maleren ikke engang er nødt til å fortære julemiddagens rester sammen med vertsparet, men har råd til å spise ute: "Saa utaknemmelig er nu en Gang Verden."¹⁹

At Bang og Eisfelds julekveld 1886 i Praha - som skildret i fortellingen - faktisk gikk for seg i heller beskjedne kår, kan sluttet av en av Bangs ytringer i et brev til Peter Nansen av 27. desember: "Juleaften her vil jeg ikke søge at beskrive dig; da alt udeblev, var der nemlig ingen Jul."²⁰ Antakeligvis skrev Bang brevet mens Eisfeld - som en bevart teaterseddel i det tsjekkiske nasjonalmuseet dokumenterer - sto på scenen ved det tyske teatret. Her kunne han ses i rollen som prins Brodd fra Bielandet i "Snøhvit og de sju dvergene", et juledekorasjonsstykke med sang og dans av Carl August Görner. Men om beskrivelsene av den lett fremmedgjorte vennen fra Brandenburg i fortellingen kan tas for bar mynt, er et annet spørsmål. Om Eisfelds forhold til familien og til Berlin omkring 1886 kan det ikke sies noe definitivt i dag. Det er mulig at skuespilleren tilbrakte en stund i den tyske rikshovedstaden før han påbegynte sin teaterkarriere. Det antydte jo allerede Bangs fortelling "En Berliner" og hans skisse "Sulkowsky-Theatret". Distansen mellom Rathenow og Berlin er dessuten ikke noe videre nevneverdig. Men at Eisfeld som ung mann ikke hadde noen kontakt med familien og hjembyen, er ikke sannsynlig og dekkes ikke med senere belegg heller. I publikasjonen *Deutschlands Städtebau: Rathenow* fra 1923 heter det for eksempel: "Da Carl Appel trakk seg tilbake fra forretningen i 1898, trådte hans sønner Franz og Gustav Appel i hans sted."²¹ Bak disse to navnene gjemmer seg ikke noen andre enn (Gustav) Max Appel alias Eisfeld og hans to år yngre bror Wilhelm Franz Gustav. I adresseboken for Rathenow fra 1900 fungerer i overensstemmelse med dette begge brødrene som eiere av den faderlige bedriften.²²

Trass i alle helsemessige problemene og finansielle vanskene var Bang trolig

lykkelig med Eisfeld i Praha - i hvert fall fram til slutten av 1886. Byen "blev en Oplevelse for ham og kom til at staa i hans Minde som et af de Steder i Verden, der var ham dyrebarest",²³ skrev Harry Jacobsen 1957. Som menneske og kunstner lot Bang seg begeistre av Prahas skjønnhet, men gleden over livet her var mest sannsynlig i høy grad personlig motivert. I skissen "Den gylne Stad" som er fylt av harmoniske landskaps- og naturskildringer, skrev han: "Prag er en Stad af Børn og Galgenfugle. Galgenfuglene er tyske, og Czecherne er Børn. Men Livet bliver friskt og lystigt",²⁴ og han lot kjærlighetserklæringen til Moldauprovincen bli uttrykt i ordene: "Prag, du gyldne Stad [...] Du gav et Menneske, der var ukendt og ene, Arbejdsdage og Haab."²⁵ I Praha fant Bang den nødvendige roen til å konsipere og skrive noen av sine mest berømte verker: *Stille Eksistenser*, *Stuk*, *Tine* og *Digte*. Eisfeld var hans store kjærlighet som fikk hans dikteriske strenger til å svinge.

Dømmer en etter Bangs dikt som ble til i Praha og utkom i samlingen *Digte* i 1889 - Bangs eneste diktsyklus og den mest private, ærligste og mest intime av alle hans bøker -, så delte vennene i begynnelsen en stille lykke med hverandre. At Bangs rimløse dikt også kan forstås som selvbiografiske vitnesbyrd om tiden i Praha, gjør overskriften "Blade af min Dagbog" klart, under hvilken Bang offentliggjorde et utvalg av dem i *Bergens Tidende* 27. juli 1889. Som dagboksnotater kan diktene imidlertid bare betraktes med forbehold - for det ene fordi Bang hadde gitt opp deres "episke rekkefølge" da han lot dem publisere. Slik ville han unngå bekjennelseskarakteren, og derfor forteller diktene ikke noen kronologisk kjærlighetshistorie mer; for det annet fordi Bang visket ut aktørenes kjønnsstilhørighet idet han tydde til omskrivninger, direkte tiltaler og liknende. En sentral stilling inntar diktet "Nat" hvor det eksplisitt er tale om "hun" og ikke "han" - i det minste i bokversjonen. I "Blade af min Dagbog" het det nøytralt ennå "du" og "vi" (i stedenfor "hun" og "de"). Samtidig er "Nat" - i tillegg til "To vantros Hjerter" - det mest positive diktet i hele samlingen:

Det var Nat allerede
og hvor var der stille i Stuen,
hvor de ved Lampens Skin
begge læsende sad.

Man hørte kun svagt
den knitrende Ild
og sagte mod Gulvet
den vuggende Lyd
af Stolen, hvori hun gynged.

Saadan læste de roligt.

Til paa én Gang de begge
løftede Blikket
og Øje i Øje

smilte de længe;

Hvor vi elsker, hviskede hun;

og de læste igen.²⁶

I "To vantros Hjerter" finner en liknende stemning av forelskelse og uforstyrret tosomhet som gleder seg ved de minste ting, sitt uttrykk:

Du tyssende kaldte,
og jeg kom ind
i den maaneklare Stue.
Lyset faldt paa Gulvet
over Blomsterbordets Grønt
og over Fuglenes Bur.

Du pegede stille:
Fuglene sad
i den samme Ring.
Side om Side,
med Vinge mod Vinge
sov de begge
i Maanelyset.

Længe vi stod
foran de blundende smaa.
Haand søgte Haand,
og Side om Side
-nikked vi begge
op imod Lyset.

Da søgte to vantros Hjerter
en Gud til at takke.

Til sagte du tog
Klædet fra Buret at dække,
og paa Taæn vi gik
for Lykken ej at vække.²⁷

Som det fremgår av et brev Bang skrev til Nansen 28. april 1887, hadde han og Eisfeld faktisk et bur med to fugler i leiligheten - som symbol på kjærligheten til hverandre.²⁸

Men allerede de øvrige tekstene i *Digte* konsentrerer seg i mindre grad om de lyse, strålende sidene ved samlivet, de tematiserer fremfor alt kjærlighetens skipbrudd. Diktet "Alting slukkes og dør" for eksempel slutter med de sorgfulle setningene: "En Dag ligger selv vor Kærlighed død i sit Kammer. Den Dag døde vort Haab. Den Dag sluktes vort Liv."²⁹

Når "kjærlighetens død" mellom Herman Bang og Max Eisfeld innfant seg, kan ikke dateres nøyaktig. Men antakeligvis fant den sted allerede mot slutten av 1886. Det vemodige diktet "Sommerdag" besverger en kjærlighetserklæring under duftende akasier ved Moldaus bredd og også det årstidsmessige motsstykket "Vinterdag" formidler harmonisk tosomhet. Men allerede diktet "Nytaar" er pessimistisk og fylt av vonde forutanelser:

Nyaa! [...]
Kun langsomt, Stykke for Strykke
løses din Gaade
til Sorg - eller
er der nogen, som tror det? -
til Lykke ....³¹

Om det er en tilfeldighet at bruddet mellom Eisfeld og Bang inntraff nettopp i det øyeblikket da en finansiell oppmuntring viste seg på horisonten for de to? Det var jo ved årsskiftet 1886/87 at Eisfeld frigjorde seg fra den økonomiske avhengigheten til den seks år eldre vennen. Takket være pengene fra Kgl. Deutsches Landestheater kunne han nå selv begynne å bidra til deres felles levekostnader.

I dag kan det imidlertid bare formodes at Bang og Eisfelds atskillelse sto i forbindelse med en frigjørings- og modningsprosess til den 23 år unge skuespilleren på økonomisk basis. Teatersedlene fra det tyske teatret som foreligger i det tsjekkiske nasjonalmuseet - de eneste bevarte kildene som fortsatt kan gi nærmere opplysninger om Eisfelds engagement ved scenen i Praha - kan selvfølgelig ikke si noe om dette. Men de forteller at Eisfeld var en i høyeste grad opptatt skuespiller i Praha. Tilsynelatende manglet han ikke den "megen flid" som Alfred Klaar hadde krevd i omtalen av hans skuespillkunst i slutten av oktober. Så langt det lar seg dokumentere, sto Eisfeld på scenen ved Kgl. Deutsches Landestheater for første gang 5. august 1886; han opptrådte her i rollen som Stüß i Schillers "Wilhelm Tell". Fram til sin avreise fra byen i slutten av april 1887 kunne Eisfeld ses i tilsammen 102 oppførelser i Praha - for det meste i små- og minsteroller i stykker av blant annet Shakespeare, Gustav Freytag, Johann Nestroy og Ferdinand Raimund. I månedene september, november og desember 1886 samt fra januar til april 1887 sto han flere ganger i uken på

scenen. Men hva skuespillet ved den tyske scenen i spilleseongen 1885/86 angår, anmerket Richard Rosenheim i 1938 kritisk at

salonstykket, det borgerlige lystspill, folkestykket og farsen dominerte uten at en eneste av disse premierene som ble tatt ut av den gjengse markedsvarens forråd, ville fortjene å bli dokumentert i en teaterhistorie.³²

Omdømmet gjelder trolig også for den følgende spilleseongen, som er av interesse her. Med unntak av den allerede nevnte oppførelsen av Schillers "Don Carlos" 24. oktober 1886 er det ingen oppsetning Eisfeld medvirket i, som stikker seg ut som særlig bemerkelsesverdig. Tar man imidlertid i betraktning at skuespilleren også måtte prøve sine tallrike roller, kan det holdes fast at han og Bang neppe hadde mye privat tid sammen i Praha.

Spør man hva nøyaktig som kunne ha ført til kjærlighetens død og dermed til det definitive bruddet mellom Bang og Eisfeld, er det kun Bangs dikt som kan gi opplysninger. Ytringer av Eisfeld er ikke kjent. Brev av skuespilleren til Bang eller omvendt som kunne oppmuntre til videre konklusjoner, er ikke dokumentert. Hadde det noensinne eksistert noen, er de antakeligvis med vilje blitt ødelagt. Overfor andre har Bang jo senere også unngått å komme med mer enn antydninger om ukene og månedene han hadde tilbrakt med den tyske elskede. Hans dikt lar en imidlertid forstå at Eisfeld var blitt ham utro. I diktet "Aldrig mer" heter det om de to elvene som flyter sammen i lykkelig forening, men som så skilles igjen for aldri mer å møtes: "Én Nat forvirrede Strømmens Løb".³³ Formuleringen lar en stusse, for det heter ikke: "en Nat forvirredes Strømmens Løb". Jacobsen skrev: "Hva der skete denne ene Nat, kom til at staa uudslettelig i hans Erindring. Her er da Nøglen, der lukker op, for der gik en Verden under for ham denne Nat".³⁴ I et annet dikt som har samme tittelen "Nat" som diktet ovenfor, ser man Bang som forgjeves venter på vennen som ikke kommer hjem. Han aner hva som er skjedd, og den børende følelsen av å bli forlatt og bedradd gjør at han ikke finner søvn mer. Hans verden styrter sammen, sjalu utmåler han seg "elskovens timer", "der til Vellyst / skænkes de tvende / nu - just nu, / mens man vaager".³⁵ Forelskelsen hadde altså ført til en gnagende følelse av sjalusi og en pinefull smerte over at den elskede hadde profanisert tosomheten man hadde nytt sammen. Kanskje Bang til og med fattet den bitre mistanken om at forholdet til Eisfeld aldri hadde vært det han hadde sett i det, at det aldri hadde eid den eksklusiviteten han hadde lagt i det.

Men det er usikkert om man allerede på grunn av dette kan attestere Eisfeld en større emosjonell kulde overfor Bang eller om man kan frasi ham hans følelsers sannferdighet overhodet. Den danske forfatteren Dorrit Willumsen har gått så langt som å nekte Eisfeld en homoseksuell identitet. I romanbiografien *Bang* fra 1996 hevdet Willumsen simpelthen at Eisfeld hadde et midlertidig forhold

til en skuespillerkollega ved navn Julie.³⁶ Dette forholdet skulle, da Bang fikk vite om det, ha ført til det definitive bruddet mellom de to vennene. Men ifølge Willumsen hadde Eisfeld heller aldri forstått at Bang elsket ham. Hva denne tolkningen angår, så må den nødvendigvis sies for å være pur fiksjon. Hva Eisfeld, som hadde fulgt etter Bang fra Meiningen og som levde sammen med ham i flere måneder, faktisk følte for vennen mot slutten av 1886, er ikke kjent. Der kan virke som om Willumsen har latt seg inspirere av Shakespeares "Romeo og Julie" når det gjelder navnet til Eisfelds antatte elskede, og i det øvrige av konstellasjonen i Bangs *Mikaël*.

Det ser ut som om Eisfelds troløshet betydde så stor en skuffelse for Bang at hans helse og hans liv var i fare i flere år. Gjentatte ganger kom det til anfall av hysteri, forfølgelsesvanvidd og alkoholmisbruk, våren 1890 også til et selvmordsforsøk i det sørnorske sjøbadet Larvik. Jacobsen holdt fast:

Overfor en Ven tilstod han mange Aar efter i Fortrolighed, at en Rystelse engang havde ramt ham, afbleget Dagene for ham og radikalt endret hans Indstilling til Livet. Han ønskede blot ikke at gaa i Detaljer.³⁷

Like unnvikende uttalte Bang seg da han i oktober 1891 meldte seg til en flere ukers legebehandling på et sykehus i København. Ifølge sykerapporten hevdet Bang her at han fram til 1886 kjente seg "psykisk fullstændigt normal", men så skulle det ha skjedd noe i hans liv som betydde et vendepunkt. Mer ville han ikke si om dette. Etter hans egne ord hadde imidlertid "Erindringen om denne Begivenhed stadig dybere brændt sig ind i hans Bevidsthed og efterhaanden udslettet ethvert Spor af Livsglæde".³⁸

Selv om Bang ikke meddelte seg noe nærmere, står det fast at det var i Praha han opplevde den private katastrofen som fratok ham alt håp og all livsglede. Men skulle den "rystende begivenheten" virkelig bare ha bestått i skuffelsen over Eisfelds seksuelle troløshet? Må det ikke på en mer dyptgripende måte blitt satt spørsmålsteget ved forholdet til vennen når den følgende atskillelsen hadde så katastrofale følger for Bang?

Å komme over et sidesprang og å redde kjærlighetsforholdet, det ville Herman Bang og Max Eisfeld jo ha hatt anledning til. Eisfeld reiste tydeligvis ikke før 28. april 1887, åtte dager etter Bangs 30-årsdag, med nattoget fra Praha og lot vennen sitte alene igjen. Ifølge en av de bevarte teatersedlene i det tsjekkiske nasjonalmuseet sto Eisfeld samme kvelden på scenen ved Kgl. Deutsches Landestheater for siste gang. Ved siden av Charlotte Wolter spilte han her statssekretær Wilhelm Davison i Schillers "Maria Stuart".

At deres forholdet ikke allerede før på året hadde sluttet med et omgående, også udadtil markert brudd, synes å ha betydd en belastning for Bang. "Ikke Vennens Brøde, men hans egen Karakterløshed, da han lader det profanerede

Forhold bestaa, er den forgiftende Brod i hans Sjæl",³⁹ hevdet Jacobsen. Men først den definitive avskjeden fra vennen styrtet Bang ut i depresjoner som han søkte å fri seg fra gjennom sin forfattervirksomhet og ved et kuropphold i det nordbøhmiske Teplitz (Teplice). Tosomheten med Eisfeld ble avløst av en total desillusjonering og en tiltakende isolering. Til Peter Nansen skrev Bang 28. april:

Nu er det Sommer her. Ved Foden af 'Vinbjergene' ligger den hele By i Sol og Btaalighed. Jeg passer mine Planter og mine to Fugle og ser aldrig nogen. Det eneste Menneske, jeg kendte, saa og levede med - Eisfeld -, er nu reist for at tiltræde i Berlin, hvor han hører hjemme. Og andre kender jeg ikke. Det er i denne Ensomhed, jeg skulde forsøge at anstille Kraftprøven med mit Talent [...] Du, om stor Forsagelse i Livet var nok til at skabe et stort Værk, da skrev vel egentlig jeg det.⁴⁰

Hvorfor Eisfeld reiste fra Praha nettopp 28. april 1887, er ikke klart. Kanskje hans avskjed fra byen og fra Kgl. Deutsches Landestheater sto i sammenheng med datidens konflikt mellom teaterdirektøren Angelo Neumann (1838-1910) og enkelte medlemmer av ensemblet. Denne konflikten berettet også avisen *Bohemia* om 29. april 1887. Men det blir heller ikke tydelig hvorfor Bang hevdet at Eisfeld var reist for å opptre i Berlin. Et siste dokument i det tsjekkiske sentralarkivet røper at Eisfeld hadde tenkt å begi seg til Østersjø-byen Lübeck for å arbeide der. I avslutningsrapporten fra politidistrikts-kommissariatet Kgl. Vinberg fra 7. november 1887 heter det blant annet:

De under permanent overvåking stående Herman de Bang, dansk forfatter og hans kohabitant, skuespilleren Max Appel med teaternavnet Eisfeld, har avreist fra byen. Sistnevnte skal nå være engagert ved teatret i Lübeck. De Bang var i Teplitz under sommersesongen - de til ham sendte korrespondansene ble sendt ham videre dit, og sannsynligvis oppholder han seg nå på samme stedet som Appel. Sistnevntes far ved navn August [sic!] Appel skal eie en fabrikk for optiske instrumenter i Rathenow, regjeringsdistrikt Potsdam i Prøyssen, og han skal stå i forretningsforbindelse med optiker Rosenthal, Praha, Graben. Den unge Appel skal ha etterlatt seg en større gjeld (250 fl) hos skredder Wawruska.⁴¹

Det er ikke kjent om Max Eisfeld eller hans far noensinne har betalt denne gjelden. Og om betegnelsen "kohabitant" som politiet i Praha tydde til, var en hentydning til ryktene om Bang og Eisfeld fra Wien eller om disse ryktene hadde fått ny bekreftelse i Praha, forblir kanskje for alltid ubesvart.

Sannsynligvis har Max Eisfeld og Herman Bang aldri sett hverandre igjen etter Eisfelds avreise fra Praha. At Bang høsten 1887 kunne ha reist til København via Lübeck, er riktignok godt mulig. Men det finnes ingen ytterligere holdpunkter for denne påstanden. Kun Bangs senere venn og beundrer, den danske forfatteren Christian Houmark (1869-1950) forklarte i sine posthum utkomne

erindringer *Timer der blev til Dage* fra 1950 at han ofte hadde vært sammen med Eisfeld mens denne besøkte Bang i det danske skjøbadet Marienlyst. Det finnes imidlertid ingen belegg for denne påstanden heller, og Houmark har allerede i andre sammenhenger vist seg som en upålitelig kronist. Houmark hevdet for eksempel også at Max Eisfeld hadde vært en skuespiller ved Burg-teatret i Wien som "havde, inden han blev femogtyve Aar, spillet Hamlet og Romeo".⁴² Men ved Burg-teatret har Eisfeld aldri vært engagert, og ifølge rollelistene til de oppsetningene han har vært med på, har han ikke spilt Romeo eller Hamlet noe annet sted heller. Den eneste kjente "Hamlet"-oppsetningen Eisfeld medvirket i, ble vist ved Kgl. Deutsches Landestheater i Praha 2. september 1886. Her hadde han en ubetydelig siderolle: soldaten Franzisko.

Men det som Houmark ettertrykkeligst bidro med til myteskapningen rundt Eisfeld, er påstanden at han selv hadde lest en utgave av avisen *Berliner Tageblatt* siste gang han besøkte Bang - dessverre kan ikke datoen konkretiseres nærmere, men det må ha vært i begynnelsen av dette århundret - og denne utgaven skulle ha inneholdt nyheten om at Eisfeld hadde skudd seg. Over avismeldingen skulle det ha stått et foto med Eisfelds lik liggende på Burgs trapper, smykket med blomster. Herman Bang som liksom av ren tilfeldighet var snublet over meldingen og bildet av den tidligere elskede, skulle ha utropt da: "Ved De, hvad det er, vi nu oplever, medens vi sidder og tænker paa Max?" [...] Det er et Glimt af Evigheden - for der er ingen anden ... Max elskede mig."⁴³ At Bang i ettertiden sa seg overbevist om at Eisfeld hadde elsket ham, skal ikke dras i tvil her. Men Max Eisfeld levde faktisk frem til 1935, og til dags dato finnes det ikke noen hint til et selvmordsforsøk av skuespilleren, heller ikke ved Burg-teatret i Wien. Derfor er det mest sannsynlig at Houmark hadde oppfunnet episoden for å dramatisere det siste møtet med den elskede Bang. På den annen side trenger mistanken seg på at Houmark i mangt et henseende kunne ha forvekslet Eisfeld med skuespillerkollegene Josef Kainz (1858-1910) og Iwo de Raic (1881-1931). Houmark visste at Bang beundret østerrikeren Kainz siden oppholdet i Berlin i 1885/1886, og senere arbeidet Kainz fremfor alt ved Burg-teatret i Wien (til hans mest kjente roller hørte her også Hamlet og Romeo). Iwo de Raic og Bang ble kjent med hverandre i Praha i 1904, på et tidspunkt da den kroatisk skuespilleren nettopp hadde spilt Romeo.

Skuffelsen over kjærlighetsforholdet til Eisfeld prøvde Bang tilsynelatende å bearbeide gjennom en poetisk artikulering. Ikke bare hans dikt, men også romanene *Stuk*, *Tine* og *Mikaël* er vitnesbyrd på dette. I storbyromanen *Stuk*, som kom ut høsten 1887, finnes det imidlertid bare en eneste direkte henvisning til Eisfeld. I midtpunktet til boken, som løser seg opp i en flimring av minstescener og bifigurer, står det med stukkverk utstyrte Victoria-teatret i København. Rundt dette teatret har Bang tegnet et forvirrende persongalleri med over 100

personer. Det blir fortalt at en av disse personene, journalisten og teatermannen Herluf Berg - overensstemmelsen i initialene til protagonisten og forfatteren er en klar henvisning til Bang selv - tidligere hadde en klassekamerat ved navn Appel. Men hans navn blir bare nevnt to ganger uten at dens eier får klare og gjenkjennelige trekk.⁴⁴ Henvisningene til Appel finner en i annet kapittel i bokens første del, og sannsynligvis skrev Bang dette kapitlet i desember 1886. På den tid fant trolig bruddet med Eisfeld sted, og på den tid ga også Bang opp den planlagte arbeidstitelen til sin påbegynte roman ("Bernhard Hoff") og bestemte seg for *Stuk*. Det kan antas at Bang opprinnelig hadde hatt til hensikt å innrømme Eisfeld/Appel større plass i romanen, men at han ble hindret i det. I et brev til Peter Nansen klaget han jo over sensuren hans forlegger Andreas Schou utøvde. Men for denne påstanden finnes det ikke noen ytterligere holdpunkter. Kanskje Bang ikke fulgte den opprinnelige hensikten av fri vilje på grunn av den snart fullbyrdete atskillelsen fra Eisfeld.

Først i den følgende romanen *Tine* (1889) tok han opp figuren Max Appel igjen. Romanen betydde Bangs endelige gjennombrudd som forfatter, og dens plan og handling hadde han gitt omrisset av for første gang i et brev fra juli 1887. Med *Tine*, som danner en slags forhistorie til forgjengeren, fortalte Bang den tragiske kjærlighetshistorien til en ung kvinne foran bakgrunnen av den dansk-tyske krigen: Klokkerens datter Tine forsørger husholdet hos Herluf Bergs far som er skogmester på Alsøen hvor også Bang hadde tilbrakt sin barndoms første år. Etter at familien hans er blitt evakuert, inngår Berg et forhold til Tine. Men da han senere vil løse seg fra dette forholdet, tar hun livet av seg. Å elske og bli forsmådd, det er den triste skjebnen Tine - som så mange andre kvinneskikkelser i Bangs verk - må lide. Også Max Appel i *Tine* er forbeholdt et liknende lodd. Han er den yngste av løytnantene som på grunn av de forestående kampene om Dybbøl er innlosjert hos Berg, og han viser seg som en uerfaren soldat som er fylt av redsel for krigens brutalitet og derfor ofte søker ensomheten. Til Tine fatter han imidlertid tillit, og til henne forteller han også om sin uoppfylte kjærlighet til Annie, en jente i hjembyen Viborg. Men allerede andre dagen i kampen om Dybbøl såres Appel - "Han var truffen i Siden og Lungen var ødelagt"⁴⁵ - og Tine pleier ham helt til han dør i armene på henne og sin mor. Den feberlidendes siste ord er: "Annie - Mo'r - Annie - hører I Fuglene? [...] Ja, hvor Livet skal blive smukt."⁴⁶ En kan stille seg spørsmål om Bang tenkte på de to fuglene han og Eisfeld hadde som symbol på kjærligheten til hverandre i Praha, da han skrev disse ordene.

Appels død i *Tine* kan på den ene side forstås som et forsøk av Bang for alvor å løse seg fra det mislykkede kjærlighetsforholdet til Eisfeld. På den annen side synes Bang nettopp gjennom det litterære "mordet på Appel" å ha søkt den uløselige forbindelsen med den tidligere elskede. Romanens handling og Bangs

selvmordsforsøk fra mai 1890 minner jo umiskjennelig om Bangs dikt "Othello - Mohr". Det munner ut i den karakteriske setningen:

Og dog var det godt at dræbe –
for selv at dø
tæt til et Legeme,
som ingen tør kærtegne mer
uden den kolde Jord.⁴⁷

Sikkert ville det være forfeilet å betrakte Bangs selvmordsforsøk utelukkende under aspektet av det tre år tidligere mislykkede partnerskapet til Eisfeld. Men romanen *Tine* betyr også et foreløpig slutt punkt for Bangs fiksjonalisering av den forgangne tosomheten.

Det er ikke kjent om Bang etter atskillelsen fra Eisfeld noensinne har prøvd å finne ut noe om hans videre utvikling. Men fortsatt i 1904 kan en finne henvisninger til at Bang ikke hadde glemt den tidligere elskede, og dette trass i den allerede flerårige forbindelsen til den unge danske skuespilleren Jørgen Frederik [Fritz] Boesen (1877-1931). Denne forbindelsen hadde Bang imidlertid snart ledet fra den første forelskelsen inn i et faderlig vennskaps farvann. I et brev datert 13. november 1904 underrettet Bang Christian Houmark i en lett spøkende tone om møtet med den unge kroatiske skuespilleren Iwo de Raic på hotell "Blauer Stern". Dette hotellet hadde han tidligere bodd på sammen med Eisfeld, og nå var Bang for første gang i Praha igjen siden 1887. Han avsluttet brevet med ordene: "Hvis jeg skulde tale Alvor et kort Øjeblik, vilde jeg sige, at Gensynet af Prag har grebet mig og angrebet mig dybt. Man skulde aldrig vende tilbage til Steder, hvor man bor i Skyggen af Ruiner."⁴⁸ Riktignok er det ikke mulig å tolke anmerkningen med visshet, men den kunne sikte til Bangs tidligere kjærlighetsforhold til Eisfeld.

Med romanen *Mikaël* fra våren 1904 nedskrev Bang, som han meddelte det i et brev til Nansen, ting som hadde hvilt i hans "Hjerne og Hjerte"⁴⁹ i flere år. Romanen har det forsonlig-resignative mottoet "Nu kan jeg dø roligt: jeg har set en stor Kærlighed" og minner således umiddelbart om diktene Bang skrev i Praha. Den handler om den aldrende maler Claude Zorets ulykkelige, uoppfylte kjærlighet til pleiesønnen, den unge Eugène Mikaël som også er maler. Tidligere har Mikaël inspirert Zoret til mesterverket "Sejren". Men da den mondene fyrstinne Zamikof, en vakker, men nå fattig adelig kommer til Zoret for å la seg portrettere av ham, forelsker den unge Mikaël seg i henne og forlater sin flerårige venn og velgjører. Det dødelige sjokket som slik vederfarer Zoret, lar ham enda en gang oppnå et høydepunkt av sin kunstneriske skaperevne. Kritikerne strømmer over av lovord om mesterens fremstilling av smerten. Men Zorets hjerte er knust. Ikke bare har hans ungdommelige elskede forlatt ham, han har

også bestjålet ham for å finansiere fyrstinnens ekstravagante livsførsel. Zoret dør uten å se Mikaël igjen, men ikke uten å testamentere hele sin eiendom til den utakknemlige.

Det er ikke vanskelig å se et bare lettere kamuflert selvportrett av Bang i Zoret. Figuren Mikaël er hittil og trolig også med rett blitt forstått som litterær utforming av den unge Fritz Boesen.⁵⁰ Men den unge mannen minner også om Max Eisfeld i og med at han stammer fra Praha, byen hvor Bang og Eisfeld hadde vært så lykkelige før. I romanen heter det at Mikaël hadde oppsøkt Zoret her i en alder av 17 år, og da romanens handling setter inn, er han 23 år gammel - like gammel som Eisfeld var, da Bang og han delte kjærligheten til hverandre. Og i likhet med Zoret i romanen lyktes etterhvert også Bang i å sette atskillelsen fra den elskede og smerten den førte med seg, om i kunst - *Stuk*, *Tine* og *Mikaël* selv er eksempler på dette.

Eisfelds livsløp etter atskillelsen fra Bang kan i dag bare rekonstrueres i bruddstykker. Trass i den sentrale betydningen den tyske skuespilleren inntok i den danske dikterens liv har den tradisjonelle Bang-forskningen ikke interessert seg noe særlig for ham. Som det fremgår av en oversikt over hans diverse engagementer og roller, førte Eisfeld et kunstnerisk suksessfullt, men ustadig liv. De enkelte stasjonene på hans skuespiller-løpebane var, som påpekt i begynnelsen, ikke bare byer i den tyske provinsen, men også metropolene New York, London og Berlin. Men tilsynelatende har skuespilleren aldri forpliktet seg for mer enn ett, to år ved noe teater. I dag kan en best dokumentere hans tid i Berlin og ved Max Reinhardts scener. Her opplevde han trolig også sine største seire. Men også her består problemet at Eisfeld ofte overtok roller som andre skuespillere hadde spilt under første oppførelsen. Det har som følge at navnet hans bare sjelden dukker opp i kritikker. Hva slags menneske Eisfeld var og hvilken betydning forholdet til Bang hadde for ham, lar seg selvfølgelig ikke bedømme ved hjelp av opplysningene om hans kunstneriske løpebane. Om skuespilleren noensinne igjen har bundet seg privat eller om han hadde kontakter til den spirende homoseksuelle subkulturen rundt Magnus Hirschfeld og Adolf Brand i Berlin ved århundreskiftet, er heller ikke kjent. En eneste levende slektning av Eisfeld, en grandniese som i dag bor i den tyske delstaten Rheinland-Pfalz, tror imidlertid ikke at han noensinne var gift.

Max Eisfeld var ikke den første og ikke den siste kjærligheten i Herman Bangs liv. Lenge før ham var Bang - under vennskapets skalkeskjul - forelsket i den danske skuespilleren Martinius Nielsen (1859-1928), lenge etter ham i Fritz Boesen. Men selv om deres lykke ikke varte lenge, regnet Bang forholdet til Eisfeld til de virkelig viktige begivenhetene i sitt liv. Harry Jacobsen holdt fast at det også erotisk oppfylte felleskapet med den seks år yngre skuespilleren betydde for Bang en befrielse fra de samvittigskvalene som fra unge år av hadde

plaget ham på grunn av hans homoseksualitet.⁵¹ Forholdet till Eisfeld lot ham overvinne de samfunnsmessige tvang og konvensjonene som stadig hadde brakt ham i kniper i Danmark. En positiv konsepsjon av homoseksualitet har Bang imidlertid aldri utviklet. Det viser også hans studie *Gedanken zum Sexualitätsproblem* som ble til våren og sommeren 1909 i Berlin og som kom ut på tysk i 1922.⁵² Forholdet til Eisfeld og dets katastrofale brudd styrket i Bang forestillingen om den ene store kjærligheten og at dens smertefulle skipbrudd ikke kan overvinnnes. Her må det imidlertid anmerkes at kjærlighetsforholdet mellom Bang og Eisfeld neppe kunne ha overlevd i lengre tid mot datidens samfunnsmessige bannlysning av homoseksuelle forbindelser. Sannsynligvis kunne det bare vare så lenge fordi Bang og Eisfeld befant seg i en spesiell situasjon: som landflyktige var de fremmede i det fremmede.

Om Max Eisfeld var homoseksuell og om forholdet til Bang hadde en like grunnleggende betydning for ham som for denne, kan ikke sies. Muligens var Eisfeld biseksuell, en ikke-innrømmet homoseksualitet. Vil man tro at Bang fortsatt tenkte på den tidligere elskede da han skrev ned *Gedanken zum Sexualitätsproblem*, kan man anta. I studien tematiserte Bang fremfor alt forholdet mellom homoseksualitet og kunst navnlig hos de to for ham sentrale yrkesgruppene diktere og skuespillere, og biseksualitet var for ham kun "tilslørt homoseksualitet". En biseksuell giftet seg etter hans mening og erfaring "veldig ofte av de reneste nyttehensyn for bedre å forbli gjemt. Jeg har ikke møtt et eneste tilfelle hvor en biseksuells følelser ikke hørte til hans homoseksuelle forhold".⁵³ I overensstemmelse med dette kan Eisfeld ha hatt nyttehensyn overfor samfunnet i 1886/87 selv om hans følelser muligens hørte utelukkende til hans homoseksuelle forhold til Bang. Men da blir det ikke helt forståelig hvorfor Eisfelds utroskap hadde så katastrofale følger for Bang. Skulle det kanskje ikke ha vært noen "Julie", men en annen mann der? Spørsmålet er jo hva som skulle ha vært verre, mer truende for Bang. Annerledes enn han, som på grunn av sitt arbeid som fremmedspråklig dikter og journalist i Praha befant seg i en isolert situasjon, møtte Eisfeld som skuespiller mange mennesker på teatret. Og blant hans kolleger var det - som også Bang senere holdt fast og omgående begrunnet i *Gedanken zum Sexualitätsproblem* - ikke få homoseksuelle.⁵⁴

Som skuespiller hørte Max Eisfeld tilsynelatende ikke til sin tids første garde. Da Eisfeld og Bang ble kjent med hverandre, var han en ung skuespilleraspirant som - om enn lovende - i mangt et henseende ennå var uferdig og uutdannet. Kanskje han var en slags protegé av Bang på den tid. Det kan i hvert fall se ut som om Eisfeld i løpet av den begynnende yrkesmessige etableringen løste seg fra beskytteren og velgjøreren han hadde funnet i Bang. Setter man tidlige teaterkritikker opp mot Bangs skrifter, har dansken tydeligvis forhøyet og idealisert den elskede - det samme gjorde han senere også med Fritz Boesen. Snakket

Bang om rase når det gjaldt Eisfelds interpretasjon av Don Carlos i 1886, attesterte kritikeren Alfred Klaar ham på samme tidspunkt det utilstrekkelige ved hans uskolerte midler: Eisfelds stemme fortonet seg splintrende og bristende, hans tale hadde ingen "riktig spennvidde" og hans bevegelser lå fortsatt ofte i "ubetydelighetens bann". Men en ubetydelig skuespiller var Max Eisfeld likevel ikke. Rundt århundreskiftet medvirket han i sentrale oppsetninger som er gått inn i teaterhistorien - her skal bare uroppførelsen av Gerhart Hauptmanns sosialdrama "Veverne" i 1893 og den tyske premieren av Oscar Wildes "Salome" i 1903 nevnes.⁵⁵ Og allerede i 1886 attesterte Alfred Klaar at han var i besittelse av et talent som kunne føre ham - under forutsetning av megen flid - til samme høyder som Josef Kainz. Sin store tid som skuespiller opplevde Eisfeld imidlertid tilsynelatende først i begynnelsen av dette århundret. I løpet av sine skiftende engagementer hadde han utviklet sitt potensiale til full blomst. Han ble satt høyt som kunstner, ifølge kritikkerne hadde hans presentasjon nå karakter, og ennå i nekrologene ble glansen til hans stemme hyllet. Men åpenbart varte tiden med hans store suksesser kun i noen år. Da Eisfeld døde i det evangeliske Johannes-stiftet i Berlin-Spandau 2. november 1935 hvor han også hadde tilbrakt sine siste leveår, var han - som det het i tidsskriftet *Die Bühne* - allerede glemt for den etterfølgende skuespillergenerasjon, og dermed visst også blant store deler av teaterpublikumet.⁵⁶

Om denne glemselen også står i forbindelse med Eisfelds øyensynlige ustadighet, kan bare formodes i dag. Men hva denne ustadigheten var grunnet i (bortsett fra eventuelle forpliktelser overfor familien og den faderlige industribedriften), blir ikke tydelig. Ustadigheten peker imidlertid på en viss uvilje hos Eisfeld til å binde seg og den var kanskje et resultat av hans privatliv.

"Skilte de blev", skrev Bang i diktet "Aldrig mer" om de to elvene som fløt sammen et stykke på veien, og med dette ga han et stemningsfylt bilde for sorgen over atskillelsen fra Eisfeld i Praha.

Og aldrig kan de samles,
selv om de længes.
Deres Vej maa de gaa.
Den ene vil ha'e Slud,
naar den anden kender Sol;
[...] Og en Dag de skal
og Søsterfloden véd det ej
hver for sig
under Dødens Gys
glide ud i det store Hav ...⁵⁷

Herman Bang døde 54 år gammel på en foredragsreise gjennom USA 29. januar 1912. Max Eisfeld ble 72 år og overlevde den tidligere vennen og elskede med

hele 23 år. I det samtidsorienterte metieret som skuespiller har han etterlatt seg kun få spor til etterverdenen, og selv om hans kjærlighetsforhold til den danske dikteren varte i bare noen måneder, er det fremfor alt i Bangs verker at Eisfeld lever videre i dag.

Noter

1. I det følgende skal det gjennomgående være tale om Max Eisfeld selv om det her dreier seg om et kunstnernavn.
2. Herman Bangs *Vandreaar, fortalt i Breve til Peter Nansen*. Utg. av Lauritz Nielsen. København 1918, s. 175.
3. Jfr. Herman Bang, "Meiningerne". I: Bang, *Teatret*. København 1892, s. 121ff.
4. Ibid., s. 129.
5. Jfr. Harry Jacobsen, *Herman Bang. Resignationens Digter*. København 1957, s. 136.
6. Herman Bang, "Sulkowsky-Theatret". I: Bang, *Værker i Mindeudgave*. Kjøbenhavn og Kristiania 1912, bd. VI, ss. 265/266.
7. Jfr. *ibid.*, s. 269.
8. Ibid., s. 271.
9. Ibid., s. 275.
10. Ibid., s. 276.
11. Ibid.
12. Herman Bangs "Madame Metz" utkom i *Nordstjernen*, oktober 1888, nr. 2, ss. 17/18.
13. Herman Bangs "En Berliner" utkom i *Nutiden*, juli 1886, nr. 511 og 512, ss. 394/395 og 408.
14. Alfred Klaar i: *Bohemia*, 25. oktober 1886.
15. Jfr. også i det følgende: Statlig Sentralarkiv Praha, PP, 1882-1887, bind B I/183.
16. Herman Bangs *Vandreaar* 1918, s. 216.
17. Jfr. også i det følgende: Statlig Sentralarkiv Praha, PP, 1882-1887, bind B I/183.
18. Herman Bangs *Vandreaar* 1918, s. 217.
19. Herman Bang, "En Juleaften i det Fremmede". I: Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind VI, s. 198.
20. Herman Bangs *Vandreaar* 1918, s. 256.
21. *Deutschlands Städtebau: Rathenow*. Utg. av magistraten i byen Rathenow av overbygningråd Sprötte. Rathenow 1923, s. 75. Max Eisfeld alias Appel hadde fire søsken: Karoline (*1862), Franz (*1865), Anna Marie og Olga Martha (begge *1874).
22. *Rathenower Adresskalender und Wohnungsanzeiger für Neufriedrichsdorf für das Jahr 1900*. Sammenstilt av politikommissær M. Bellgardt. Rathenow 1899, s. 2.
23. Jacobsen 1957, s. 159.
24. Herman Bang, "Den gyldne Stad". I: Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind VI, s. 204.
25. Ibid., s. 215.
26. Herman Bang, *Digte*. Her sit. etter Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bd. VI, ss. 20/21.
27. Diktet ble ikke tatt opp i minneutgaven av Herman Bangs verker i 1912. Her sit. etter Bang, "Blade af min Dagbog". I: *Bergens Tidende*, 27. juli 1889, nr. 211.
28. Jfr. også lenger nedenfor.
29. Herman Bang, *Digte*. Her sit. etter Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind VI, s. 28.
30. Jfr. Jacobsen 1957, s. 160. Dette diktet er heller ikke blitt tatt opp i minneutgaven av Bangs verker i 1912.

31. Herman Bang, *Digte*. Her sit. etter Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind VI, ss. 8/9.
32. Richard Rosenheim, *Die Geschichte der deutschen Bühnen in Prag 1883-1918*. Prag 1938, s. 56.
33. Jfr. Harry Jacobsen, *Den miskendte Herman Bang. Aarene der gik tabt*. København 1961, s. 23.
34. Ibid.
35. Herman Bang, *Digte*. Her sit. etter Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind VI, s. 18.
36. Jfr. Dorrit Willumsen, *Bang*. København 1996, ss. 213-217.
37. Jacobsen 1961, s. 22.
38. Herman Bang, *Breve til Fritz*. Utg. av Ulla Albeck og Erik Timmermann. København 1951, s. 272.
39. Jacobsen 1961, s. 24.
40. Herman Bangs *Vandreaar* 1918, s. 269.
41. Statlig Sentralarkiv Praha, PP, 1882-1887, bind B I/183.
42. Christian Houmark, *Timer der blev til Dage*. København 1950, s. 142.
43. Ibid., s. 143.
44. Jfr. Herman Bang, *Stuk*. I: Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind III, s. 354.
45. Herman Bang, *Tine*. I: *ibid.*, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind IV, s. 100.
46. Ibid., s. 140.
47. Herman Bang, *Digte*. Her sit. etter Bang, *Værker i Mindeudgave* 1912, bind VI, s. 17.
48. Sit. etter Harald H. Jepsen, "Herman Bang i Prag". I: *Danske Studier* 1993, s. 120.
49. Jfr. Harry Jacobsen, *Den tragiske Herman Bang*. København 1966, s. 112.
50. Jfr. f.eks. Jacobsen 1961, s. 115.
51. Jfr. Jacobsen 1957, s. 161.
52. I dansk oversettelse kom studien først i Ove Brusendorff (red.), *Erotisk antologi. Et udvalg af nyere erotisk litteratur fra Marquis de Sade til Henry Miller*. København 1957.
53. Herman Bang, *Gedanken zum Sexualitätsproblem*. Bonn 1922. Her sit. etter avtrykket i *Forum Homosexualität und Literatur*, nr. 10/1990, s. 78.
54. Se *ibid.*, s. 76.
55. For ytterligere opplysninger om Eisfelds virke som skuespiller se: Raimund Wolfer, "Max Eisfeld – Die große liebe Herman Bangs". I: *Forum Homosexualität und Literatur*, nr. 33/1998, ss. 5-42, spesielt ss. 30-39.
56. Jfr. *Die Bühne. Zeitschrift für die Gestaltung des deutschen Theaters mit den amtlichen Mitteilungen der Reichstheaterkammer*, 1. Årg., hefte 2, 15. november 1935.
57. Sit. etter Jacobsen 1957, ss. 163/164.

Raimund Wolfert (mag.art.) ble født i 1963. Han har lest nordisk språk og litteratur ved universitetene i Bonn, Oslo og Berlin og arbeider nå bl.a. som frilans-journalist og oversetter i Berlin. Tallrike publikasjoner i diverse tyske og norske aviser og tidsskrifter. Utgiver av boken *"Alles nur Kunst?" – Knut Hamsun zwischen Ästhetik und Politik* som utkommer till våren.

Max Eisfeld, the greatest love of Herman Bang

Max Eisfeld (1863-1935) was the greatest love of the Danish writer Herman Bang. The young German actor met Bang early in 1886, only short after Bang was banished from Berlin and Germany due to an article he had written in a Norwegian newspaper. The two lovers lived together in Vienna and Praha for more than a year, and as a result of this Eisfeld has left various traces in the works of Bang. On grounds of not only these traces, but also on police-reports, reviews and other documents, the article tries to reconstruct the relationship between Bang and Eisfeld critically. Thus it becomes clear that the love affair with the German actor, that ended in a catastrophic disillusionment (for Bang), was of fundamental and unique significance for Herman Bang, but it can be stated too that the Danish writer has idealized and exalted his lover clearly in his works.

Lausunger, lesber og libertinere Betenkning over den (u)offisielle familien

Ellen Mortensen

Familien er et farlig sted å vokse opp, sier kulturpessimistene. Og dette gjelder uansett familiens sammensetning. Ideen om den lykkelige familie, der individet får utfolde seg optimalt, har vist seg å være en vedvarende politisk visjon, snarere enn en påviselig realitet. En kulturs investering i familien, som samfunnets grunnleggende byggestein, kommer gjerne til uttrykk i de mange forordninger og reguleringer av familieinstitusjonen som samfunnet til enhver tid pålegger borgerne. Familien har vært, og er fortsatt, et sentralt anliggende i enhver kultur, og spørsmålet om familiens sammensetning, helse og legitimitet står derfor sentralt i enhver politisk betenkning.

I litteraturen derimot, lar den kulturelle investeringen i familien seg ofte avlese negativt — i form av en fokusering på familiens sykdom, forfall og oppløsning. Familien blir da en metafor for samfunnet, og dens helsetilstand blir symptomal for samfunnets generelle helsetilstand; familiens overlevelsessevne blir således nært forbundet med samfunnets og kulturens overlevelsessevne. Paradoksalt nok er det fenomener og skikkelser som har truet familiens helse og velgående som har vakt størst interesse hos forfattere. Dette har bidratt til at litteraturen er blitt beskyldt for å være både asosial, amoralsk og farlig. Ved å vie oppmerksomhet til de sosiale "utskudd" som familien unektelig har produsert, men som den ønsker å støte fra seg, har litteraturen tidvis fått ord på seg for å være mer samfunnsnedbrytende enn -oppbyggende.

Litteraturens kjæledegger — lausunger, lesber og libertinere — utgjør i denne sammenhengen en gruppe som gjerne kan innlemmes i betegnelsen "den uoffisielle familien". Samtidig som de utgjør samfunnets utstøtte, er de påviselig